

ВІДГУК

офіційного опонента Локшиної Олени Ігорівни, доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена (академіка) НАПН України, завідувача відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки НАПН України на дисертацію Іщенка Анатолія Анатолійовича «Організаційно-педагогічні засади реалізації міждисциплінарних програм Еразмус+ у Європейському просторі вищої освіти», подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 01 Освіта /Педагогіка за спеціальністю 011 – 011 Освітні, педагогічні науки

1. Актуальність обраної теми та зв'язок з планами відповідної галузі науки.

Програма Еразмус+ є одним з ефективних інструментів реалізації політики ЄС у галузі освіти, науки та молодіжної політики. Вона сприяє розвитку академічної мобільності, університетських альянсів і міждисциплінарних освітніх програм. Новітні ініціативи Еразмус+ орієнтовано на цифрову трансформацію, екологічну стійкість, штучний інтелект та післякризове відновлення, що відповідає запитам європейських економік і суспільств в умовах непрогнозованих викликів. У межах програми реалізуються Erasmus Mundus Joint Masters, альянси «European Universities», короткострокові Blended Intensive Programmes, розвиток системи мікрокваліфікацій для формування сучасних професійних компетентностей. Для вищої освіти України ця проблематика є особливо актуальною у контексті європейської інтеграції, забезпечення стійкості в умовах повномасштабної війни та післявоєнного відновлення. Очевидно, що дослідження досвіду Еразмус+ сприяє імплементації європейських практик в Україні, розвитку академічної мобільності та підготовці конкурентоспроможних фахівців для сучасної економіки. Тому, тема дисертації Іщенка Анатолія Анатолійовича «Організаційно-педагогічні засади реалізації міждисциплінарних програм Еразмус+ у Європейському просторі вищої освіти» є актуальною.

Актуальність обраної теми підтверджує те, що дисертація є складовою частиною комплексного дослідження кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка «Теоретичні та методичні засади інноваційного розвитку освіти у національному, європейському та глобальному контекстах» (реєстраційний номер 0121U107883). Тему дисертації затверджено вченою радою Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (протокол № 3

від 31 жовтня 2022 року); та уточнено вченою радою Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (протокол № 3 від 20 жовтня 2025 року).

2. Наукова новизна результатів дисертації. Уперше проаналізовано феномен теоретичних, нормативних та організаційних засад реалізації міждисциплінарних програм Еразмус+ у Європейському просторі вищої освіти. Здобувачем системно розкрито взаємозв'язок між концепцією міждисциплінарності та стратегічними цілями Європейського простору вищої освіти, узагальнено типологію міждисциплінарних програм Еразмус+, виявлено особливості їх реалізації у закладах вищої освіти та розроблено критерії оцінювання ефективності просування ідей міждисциплінарності. Сформульовано рекомендації для закладів вищої освіти України щодо упровадження результатів міждисциплінарних проєктів Еразмус+ в освітній процес. У дослідженні уточнено понятійно-термінологічний апарат відповідно до сучасних європейських освітніх тенденцій та специфіки національного термінологічного поля.

3. Теоретичне і практичне значення результатів дисертації. Теоретичні положення, які ґрунтуються на автентичному матеріалі, можуть слугувати основою для наукових розвідок у полі педагогіки та компаративної освіти. Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що простежена автором генеза міждисциплінарного підходу та вивчення використання його ідей на практиці відкривають перспективи для: впровадження інновацій для використання в закладах вищої освіти України та покликано допомагати у підготовці грантових заявок Еразмус+; викладанні навчальних курсів історико-педагогічної та порівняльно-педагогічної спрямованості для студентів, магістрантів та аспірантів педагогічних закладів вищої освіти; активізації подальших наукових пошуків у відповідних галузях наукового знання.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність. Проведена експертиза засвідчила високу ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, які є достатньо логічними та взаємопов'язаними. Їх достовірність забезпечується широкою джерельною базою, яка складається з 369 найменувань джерел, із них 238 іноземними мовами. Джерельну базу дослідження становлять політичні, нормативні та аналітичні

документи Європейської Комісії, Європейської асоціації університетів, Болонського процесу та законодавчі акти України у сфері вищої освіти. Здобувачем опрацьовано наукові праці українських і зарубіжних дослідників з проблем міждисциплінарності та розвитку Європейського простору вищої освіти, а також матеріали міждисциплінарних проєктів програми Еразмус+.

Висновки дисертації відповідають поставленій меті та завданням дослідження, ґрунтуються на результатах системного аналізу й узагальнення теоретичного та емпіричного матеріалу. Практичні рекомендації мають наукову аргументованість і можуть бути використані у діяльності закладів вищої освіти України.

5. Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Рівень виконання поставленого наукового завдання оцінюємо як достатньо високий. Дослідник досяг поставленої мети та реалізував визначені дослідницькі завдання, що засвідчує належний рівень оволодіння методологією наукової діяльності, умінням застосовувати комплекс взаємопов'язаних методів дослідження відповідно до предмета, мети і логіки наукового пошуку. Теоретичні, зокрема, загальнонаукові методи (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація) використано для впорядкування концептуальної термінології та уточнення поняттєво-термінологічного апарату. Спеціалізовані – історико-генетичний, історико-порівняльний та історіографічний методи – уможливили простежити становлення ідеї міждисциплінарності та еволюцію її наукового осмислення. Структурно-хронологічний метод застосовано для реконструкції етапів розвитку програми Еразмус+ (1973 р. і дотепер). Порівняльно-аналітичний, політико-документальний і нормативно-документальний аналізи сприяли виокремленню стратегічних документів ЄС та визначенню механізмів реалізації міждисциплінарності у ЄПВО та програмі Еразмус+. Контент- та дискурс-аналіз використано для дослідження репрезентації міждисциплінарності у документах ЄС, Болонського процесу, ОЕСР і ЮНЕСКО. Структурно-функціональний аналіз забезпечив визначення функції міждисциплінарності, а метод типологізації — виокремлення її моделі у напрямках Еразмус+. За допомогою моделювання розроблено систему критеріїв оцінювання ефективності реалізації ідей міждисциплінарності та рекомендації щодо впровадження

результатів проєктів Еразмус+ в Україні. Отже, методологічний інструментарій дослідження характеризується комплексністю, взаємодоповнюваністю та відповідністю предмету й завданням дослідження, що забезпечило достовірність і цілісність отриманих результатів.

Рецензована дисертація складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (369 найменувань, з них 238 іноземними мовами) та додатків. Повний обсяг дисертації – 521 сторінка. Основний зміст викладено на 208 сторінках. Робота містить 6 таблиць, 16 додатків на 235 сторінках.

У Розділі 1 «Теоретичні засади розвитку міждисциплінарного підходу в ЄПВО», який працює на виконання дослідницьких завдань 1 і 2, дисертант охарактеризував ключові поняття та стан розроблення проблеми дослідження; осмислив сутність ідеї міждисциплінарності у світовому науковому просторі та у документах Болонського і Зальцбурзького процесів. Наукову цінність дослідження становлять уточнення та систематизація поняттєво-термінологічного апарату дослідження міждисциплінарності; концептуалізація міждисциплінарності як системоутворювального принципу розвитку Європейського простору вищої освіти, обґрунтування ролі Болонського та Зальцбурзького процесів в інституціоналізації міждисциплінарності. На реалізацію дослідницького завдання 3 працює Розділ 2 «Нормативні, організаційні та змістово-процесуальні засади міждисциплінарних програм Еразмус+ 3 ЄПРО», а 4 і 5 – Розділ 3 «Міждисциплінарний вектор напрямів Еразмус+». Цінним у межах виконання завдання 3 називаємо виявлення механізмів підтримки міждисциплінарності в політиках і програмах ЄС та обґрунтування ролі програми Еразмус+ як ключового інструменту інтеграції університетів до спільного європейського освітньо-наукового простору у контексті обґрунтування можливості адаптації європейських міждисциплінарних практик у системі вищої освіти України. Серед значущих наукових здобутків автора у полі національної педагогічної компаративістики варто відзначити концептуалізацію міждисциплінарності у межах Еразмус+ як багаторівневої освітньо-інституційної практики та виокремлення ключових тенденцій її упровадження.

Висновки дисертації, які характеризуються відповідністю дослідницьким завданням, узагальнюють результати дослідження, обґрунтовуючи твердження автора, сформульовані у вихідних положеннях. Валідність висновків, авторської системи критеріїв і рекомендацій забезпечується у тому числі і автентичною джерельною базою.

Таким чином, констатуємо, що дисертація авторства А.А. Іщенка характеризується належним контентним наповненням, логікою викладу, узагальненням і синтезом, що забезпечило отримання інноваційних наукових результатів. Це засвідчує про оволодіння ним належним спектром методологічних складових наукової діяльності.

6. Апробація результатів дисертації. Повнота викладу результатів дослідження в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Обґрунтованість і достовірність результатів дослідження підтверджено їх апробацією на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних зібраннях різного рівня в Україні та за кордоном (Суми, Київ, Чернівці, Піза, Валенсія та ін.) і обговоренням на засіданнях кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка упродовж 2022–2026 рр.

Результати дослідження висвітлено у 13 публікаціях автора, зокрема у 3 статтях у фахових виданнях України, 2 у закордонних виданнях та 8 матеріалах апробаційного характеру. Кількість і рівень публікацій відповідають вимогам до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії.

Таким чином, повнота викладу основних результатів рецензованого дисертаційного дослідження відповідає встановленим вимогам.

7. Дотримання академічної доброчесності, відсутність (наявність) академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Ознаки академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації у дисертації А.Ф. Іщенка нами не виявлено.

8. Дискусійні положення/зауваження стосовно змісту дисертації. Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження А.А. Іщенка загалом, у контексті наукової дискусії вважаємо за необхідне висловити зауваження і побажання.

1. У дисертації одночасно аналізуються історико-філософська еволюція ідеї міждисциплінарності, документи Болонського та Зальцбурзького процесів, політики ЄС у сфері вищої освіти, генеза програми Еразмус+, ключові напрями

програми, проекти, критерії оцінювання та рекомендації для України. Така широта створює враження, що дослідження охоплює одразу кілька самостійних дослідницьких площин. З огляду на це вважаємо, що предмет дослідження є дещо широким для однієї дисертації? Яким чином Ви забезпечили внутрішню єдність такого багатоаспектного матеріалу? Було б доцільно чіткіше акцентувати, що всі розділи підпорядковані одній логіці: від теоретичного осмислення міждисциплінарності – до її нормативного закріплення – і далі до організаційно-педагогічної реалізації в Еразмус+.

2. У дисертаційній праці активно використовується поняття «міждисциплінарні програми Еразмус+». Водночас, сама програма Еразмус+ має багато напрямів і не всі її проекти за своєю природою є однаково міждисциплінарними. Частина проектів може бути радше міжнародного, мобільнісного, інституційного або інноваційного, але не обов'язково глибоко міждисциплінарного характеру. За якими ознаками конкретні проекти Еразмус+ у Вашому дослідженні кваліфікуються саме як міждисциплінарні? Де проходить межа між просто міжнародним, інноваційним проектом і власне міждисциплінарним? Доцільно було б у тексті чіткіше обґрунтувати операційне визначення «міждисциплінарної програми Еразмус+» та мінімальні критерії, без яких проект не можна вважати міждисциплінарним.

3. У дисертації міждисциплінарність часто розглядається поруч із мобільністю, інтернаціоналізацією, європейською інтеграцією, цифровізацією, інклюзією та сталим розвитком. Така методологічна комплексність формує, на нашу думку, ризик надмірного розширення поняття міждисциплінарності, його розмивання, коли воно фактично стає синонімом модернізації, інноваційності або європеїзації вищої освіти. Варто було б акцентувати, що міждисциплінарність є не тотожною інтернаціоналізації чи євроінтеграції, а є одним із механізмів їх реалізації.

4. У дисертації доводиться, що міждисциплінарність поступово інституціоналізується в документах Болонського та Зальцбургського процесів. Однак у частині документів вона присутня не прямо, а через суміжні поняття:

мобільність, гнучкі траєкторії, інтеграція освіти й досліджень, навчання впродовж життя. Наскільки методологічно коректно інтерпретувати ці положення саме як прояви міждисциплінарності, якщо сам термін у документі може не вживатися? Було б доцільно у дисертації виразніше розмежувати: а) пряме нормативне закріплення міждисциплінарності; б) опосередковану присутність її ідей; в) авторську інтерпретацію документів через призму міждисциплінарності.

5. У дисертації для аналізу рівнів інтеграції дисциплін використовуються типології Г. Гекгаузена та Гі Мішо. Водночас, у сучасних дослідженнях міждисциплінарності активно застосовуються й інші підходи – Дж. Клайн, Р. Фродемана, трансдисциплінарні моделі, підходи до wicked problems тощо. Чому саме типології Гекгаузена та Мішо стали основними для прикладного аналізу проєктів Еразмус+? Чи не обмежує це інтерпретацію сучасних міждисциплінарних практик? Було б варто чіткіше обґрунтувати перевагу обраної типології саме для аналізу освітніх проєктів, а не лише для теоретичної класифікації міждисциплінарності.

Поряд з тим наголошуємо, що висловлені зауваження та побажання не є принциповими для загальної позитивної оцінки дисертації. Рецензована дисертація містить нові науково обґрунтовані результати, які виконують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для галузі освіти/педагогіки в аспекті порівняльної педагогіки.

Загальний висновок. Дисертація «Організаційно-педагогічні засади реалізації міждисциплінарних програм Еразмус+ у Європейському просторі вищої освіти» відповідає вимогам до оформлення, що затверджені Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019), вимогам, які визначено у Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (із змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 341 від 21.03.2022, № 502 від

19.05.2023, № 507 від 03.05.2024). Дисертація є завершеним самостійним науковим дослідженням, а її автор – Іщенко Анатолій Анатолійович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 01 Освіта/Педагогіка за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки..

Офіційний опонент

доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член (академік) НАПН України,
завідувач відділу порівняльної педагогіки
Інституту педагогіки НАПН України

О.І. Локшина

ВЛАСНОРУЧНИЙ ПІДПИС
СТВЕРДЖУЮ

Завідуючий відділом кадрів
Інституту педагогіки НАПН України

О.І. Локшина
О.В. Решетняк